

Szlama Gabriella Zsófia

Eszmék, iparmágnások, internálótáborok, nők a fordulat évében

Kaba Eszter és Egry Gábor 1916. A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy Háborúról című könyvéről

Számos élelmezéssel, jegyrendszerrel, a nők munkába állásával kapcsolatos hír jelent meg a „fordulat évéből”, amely kifejezés végül kérdőjeles címként szerepel a Kaba Eszter (a Politikátörténeti Intézet főlevéltárosa) és Egry Gábor (a Politikátörténeti Intézet tudományos osztályvezetője, főigazgatója) szerkesztette tanulmánykötet elején. A mű középpontjában az 1916-os év áll, amelyet kilenc írás vizsgál. A szerzők terjedelmes levéltári adatbázisból és a szakirodalomból dolgoztak, az összetett és elmélyült elemzések a korszak politika- és társadalomtörténetébe ágyazódnak be.

A kötet szerkesztése véletlenszerűnek hat, a szövegek – bár néhol kiegészítik egymást – tetszőleges sorrendben olvashatóak. Ez azonban nem befolyásolja az olvasmányélményt, nem megy az érthetőség rovására, hiszen a kilenc tanulmány a korszak más-más jelenségét veszi górcső alá és illeszti az eddig kialakult történeti kánonba.

Az 1916-os év végétől az első világháború totálissá vált, s ez több társadalmi problémát is felvetett. A nők munkába állása, az államilag szabályozott élelmiszer- és közszükségletcikk-elosztás, az egyre inkább propagandahangnemet megütő sajtó vagy éppen a hadifoglyok kérdése mind jobban szabályozásra szorult. Mindez Magyarországon is érződött. Budapest sajátos elkülönülése a vidéktől és a többi regionális nagyvárostól, a korábban merev, ám ekkor felbomló női-férfi társadalmi szerepek, a gazdasági ágazatok megszokott termelési arányának radikális megváltozása, a nacionalista érzelmek fellángolása itthon is jelentkezett.

E kritika terjedelmi követelményei nem teszik lehetővé az összes munka bírálatát, így csak néhányra térünk ki a továbbiak során. Az első tanulmány Gyáni Gábor nevéhez fűződik, s a háborús lelkesedést, a katonák „átalakuló ethoszát” (15. o.) vizsgálja, a fronton és a hátszágban jelenlevő harci morál apadásának kérdését járja körül. Ez utóbbi megváltozásának időpontját 1916-ra datálja. A munka legérdekesebb része az a szubjektív kitekintés, amely a kutató és a világháború személyes kapcsolatát járja körül.

Tomka Béla írása kissé kilóg a többi közül, mivel nem a fordulatot dolgozza fel, hanem a világháború előtti évtizedek legfőbb politikai és társadalmi változásait, amelyek döntő szerepet játszottak a világégés kirobbanásában. Például az egyenlőtlen ütemben zajló iparosodást és az ezzel összefüggő nagyhatalmi *status quo* megbomlását, a globalizációt, a kereskedelem széles körűvé válását, valamint a 20. századot behálózó politikai eszmék – a nacionalizmus, a bolsevizmus, az imperializmus – térnyerését. Ugyanakkor nem lehet csak és kizárólag e folyamatokat okolni a háború kitöréséért, hiszen ezek a változások sokkal inkább azt határozták meg, hogy milyen lett a bekövetkező háború jellege (46. o.).

A két legkimunkáltabb és a legtöbb adatra támaszkodó szöveg közül az egyik Rigó Máté nevéhez fűződik, aki az erdélyi iparmágnások életét dolgozza fel. Írása jól felépített és logikus, fókuszában a Renner-gyár története áll. A részletgazdag tanulmány új megközelítést nyújt a „kolozsvári milliomosokról” (105. o.). A börgyár fellendülését – a közhiedelemmel ellentétben – a hadimegrendelések és főként az állami ipartámogatás segítette elő. Az adatok megértését két táblázat könnyíti, ugyanakkor még néhány kimutatás segítséget nyújthatott volna az olvasó számára.

A kötet utolsó, *Mit evett Budapest?* című tanulmányát Umbrai Laura írta, aki a 19. század második felétől indítja elemzését. Kifejezetten a főváros élelmezéstörténetére koncentrál, a külső hatásoktól kezdve az adminisztráción át a jegyrendszer bevezetéséig igyekszik átfogó képet adni Magyarország legnagyobb településének helyzetéről. A számos adatot felhasználó értekezést „az utca emberének véleménye”, vagyis a sajtóban megjelenő személyes hangok egészítik ki (292. o.). Ezek által remek képet kaphatunk a mindenkit egyaránt sújtó közlelmezési problémákról, a körülményes jegyrendszerrel és az órákig tartó sorbanállásokról. Az írásban helyet kapott egy diagram is, amely

az élelmiszerek 1875 és 1906 közötti áralakulását mutatja a budapesti piacokon. Ez könnyíti az adatok feldolgozását, ugyanakkor – ahogy Rigó Máté írásában is – segítséget jelentett volna még néhány grafikon. A szöveget számos lábjegyzet kíséri, amelyből tovább tájékozódhatunk, valamint nemzetközi kitekintést is kaphatunk – mindazonáltal jónéhány annotáció helyet kaphatott volna a törzsszövegben is. A néhol már zavaróan nagy mennyiségű jegyzet rontja az olvasmányélményt, és nehezíti a kutatási eredmények megértését.

A kötetben helyet kapott két nőkérdéssel foglalkozó írás is, amely jól illeszkedik a történettudomány nőtörténeti kánonjába. Zalai Katalin a nők „baljós” térfoglalását elemzi. Különböző nőtípusokat különböztet meg egymástól, és összeveti ezek háború alatti helyzetét. Különösen találó az idézőjelbe tett ruhadarabok nőtípusokkal való azonosítása: a „nadrágos nőket”, a „nagykendős asszonyokat”, a „fehérgalléros nőket” egyaránt definiálja. A tanulmány a női munkaerő változását, az asszonyok és a leányok térhódításának folyamatát is bemutatja. Továbbá kitér az új helyzet árnyoldalaira, így a gyárakban és az üzemekben a nőket érő (gyakran szexuális jellegű) visszaélésekre is. A másik nőtörténeti témájú értekezése Géra Eleonóra mikrotörténeti munkája, amely Dr. Veress Endréné Méhely Mária – szeretteinek csak Mici vagy Micu – életét mutatja be. A művészalmokat dédelgető asszony egyszerre küzdött meg a háború viszontagságaival és a családjával, amely nehezményezte a törekvéseit. A szerző a Magyar Nemzeti Levéltár anyagát használta fel, főként a Veress és a Méhely család magánlevelezéseit a világháború alatti időszakból. Anya és leánya sűrűn írt egymásnak, olykor hetente többször is. Géra munkája olvasmányos, a szépirodalom és a szakirodalom határmezsgyéjén mozog, nagyszámú citátum által tekinthetünk be egy lecsúszó család hétköznapjaiba. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy az írás címe („Egy fel nem fedezett művésznő a tudós férj árnyékában”) némileg félrevezető, hiszen a kutatás rámutat arra, hogy Micu karrierjének hátráltatásáért nem kizárólag tudós férje tehető felelőssé.

Az *1916. A fordulat éve?* című tanulmánykötet nagyszámú forrást dolgoz fel. Legnagyobb érdeme, hogy árnyaltabbá és komplexebbé teszi a nagy háborúról szóló ismereteinket. A tanulmányok szövegezése precíz, nyelvezete könnyen érthető; az egyes témákat fotókkal illusztrálták a szerkesztők. A kötetet – amelynek nem minden szövege illeszkedik szorosan a fordulópont témához – nemcsak történészeknek és társadalomkutatóknak ajánljuk, hanem mindazoknak, akik szeretnék „minden napra egy mesét”¹ (Egry Gábor–Kaba Eszter (szerk.): *1916. A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy Háborúról*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2017, 304 oldal, 3200 forint)

Szlama Gabriella Zsófia diplomáit az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szerezte meg előbb történelem alapszak, később művelődéstörténet mesterszakon. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskolájának hallgatója. Érdeklődési köre a 19–20. századi viselet története, kutatási témája a társadalom és a divat kapcsolata a századfordulón. Email címe: zsofi.szlama@gmail.com

1 A kifejezést Fiziker Róbert, a Magyar Nemzeti Levéltár főlevéltárosa használta a kötet bemutatóján.